

Az autonómia-gondolat ukrajnai változatai

A szlávok eredete a történelem ma is vitatott kérdései közé tartozik. Nincsenek meggyőző bizonyítékok arra nézve, hogy a 6. század előtt már az eurázsiai síkságon éltek volna. Az őshaza kérdése is vitatott, a jelenkori történészek többsége szerint ez a mai Lengyelország középső és keleti fele, valamint Ukrajna északnyugati része. A 9. században a keleti szláv törzseket varégok (a nyugati szakirodalomban vikingek vagy normannok) egyesítették, megalapítva a később bizánci egyházi hatás alá került Kijevi Rusz nevű államot.² Mind az ukránok, mind a belaruszok, mind az oroszok igényt tartanak a Kijevi Rusz örökségére, valahogy úgy, ahogy Németország és Franciaország azonos alapon tartja „saját” államának Nagy Károly birodalmát.³ Az ukrán történelemnek ez a más népekkel közös történelmi örökségéhez tartozó fejezete az „őshaza”, ahonnan történelmi-kulturális örökségét eredezteti. A 20. századig elvezető kontinuum történelem mindenekelőtt a 13–14. századi Galíciához és Volhíniához, melyeken majd a litván, lengyel, osztrák fennhatóság osztozik, illetve a 17–18. századi Kozák Hetmanátushoz kötődik, amelyik beleolvad a cári birodalom Kisorosz Kormányzóságába.

A mai Ukrajnát alkotó történelmi régiók problémája rendkívül összetett. Még egyes iskolai történelem tankönyvek is külön, többoldalas mellékletben sorolják fel, illetve definiálják a tankönyvben feldolgozott időszakokkal kapcsolatos régiómegnevezéseket. Mindezen bonyodalmak áthidalására szolgál az ukrán etnikai területek összefoglaló körülírás, amelyet Mihajlo Hruszevszkij (1866–1934) ukrán történész munkásságára és iskolájára alapozva vonatkoztatnak a mai Ukrajna összes, korántsem homogén történelmi-földrajzi régiójára, kivéve a Krím-félszigetet. Az etnikai területek gyűjtő-

---

1 MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont Kisebbségkutató Intézete (Budapest). A tanulmány az MTA Bolyai János Kutatási Ösztöndíj támogatásával készült.

2 Екельчик, Сергей: *История Украины. Становление современной нации*. Издательство «К.І.С.», Киев, 2010. 33–34.

3 Uo. 51.

fogalom nem fed el az azokon belüli további eltérő sajátosságokat, különösen a nyugati országrész tekintetében, amelyik legalább négyfelé tagozódik: a galíciai–volhíniai területekből Volhínia soha nem került ki a szláv hatás alól, merőben eltér egy mástól Galícia és Bukovina arculata – a német kulturológus, Winfried Menninghaus szavaival: Galícia a Kelet legnyugatibb, Bukovina pedig a Nyugat leginkább keleti csücske⁴ – és ide tartozik, bár a leginkább elkülönül, a 20. század elejéig a mindenkor magyar államhoz tartozó Kárpátalja is.

Az ukránok 1991 előtt nem rendelkeztek önálló államisággal. Saját történetírásuk az önálló államiságra törekvés sikeres előtörténeteként az 1917–1921-es polgárháborús időszak, valamint az 1939-es kárpátaljai (korabeli szóhasználat: kárpáti) ukrán államkezdeményt tekinti. A jelenlegi közigazgatás a szovjet adminisztráció továbbhonosítása, amellyel kapcsolatban az utóbbi két évtizedben folyamatosak a viták. Az alkotmányban rögzített unitárius berendezkedésnek is volt alternatívája – a föderális állam, amelyben azonban sokan a szeparatizmus kiskapuját vélték felfedezni, holott az elsősorban jelentette volna a régiók önvédelmét a központ túlzott hatalomkoncentrációjával szemben.⁵ Több összetevős az a kérdés, hogy egy ilyen közigazgatási átalakításban, tekintettel akár az Európai Unió NUTS rendszerére, lehet-e szerepe az etnikai tényezőnek. Az ukrainai jogi dokumentumokban nem létezik a kisebbség fogalmának meghatározása, sőt, maga a fogalomhasználat sem egységes. Némelyek a tituláris nemzetet is kisebbségként, mégpedig védendő kisebbségként aposztrofálják, például a(z állam)nyelvkérdés vonatkozásában, illetve azokban a régiókban, ahol számbelileg kisebbségben vannak.

A több évszázados széttagoeltság, regionális különfejlődés után létrejövő független ukrán államban érzékeny terület az autonómia kérdése. Az 1990-es évek elején a kérdés népszavazással történő eldöntésétől a nyílt szeparatizmusig többféle próbálkozás történt. Fontos hangsúlyozni, hogy nyilvánvalóan nem tehető és nem is teszünk egyenlőségjelet az autonómia és a szeparatizmus fogalma közé, a kérdés ukrainai megítélésében azonban a két fogalom azonosítása nem példa nélküli a szakmapolitikai megközelítésekben sem. Az autonómia különböző formáival⁶ jogszabályi szinten

4 Idézi: Нагорна, Лариса: *Регіональна ідентичність: український контекст*. ІІІЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, Київ, 2008. 158. Vö.: Winfried Menninghaus: Czernowitz / Bukovina als Topos deutsch-jüdischer Geschichte und Literatur. Merkur. *Lyrik. Über Lyrik*. Heft 600 (1999). 345–357.

5 Іжа, Микола: Реформування адміністративно-територіального устрою України: можливі небезпеки федералізації та формалізації регіонального рівня. *Теоретичні та прикладні питання державотворення* 2010. № 6. http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/tppd/2010-6/zmist/R_1/Iga.pdf (2012-10-01)

6 Georg Brunner – Herbert Küpper: European Options of Autonomy: a typology of autonomy models of minority self-governance. In: Gál Kinga (ed.): *Minority Governance in Europe*. Open Society Institute, Budapest, 2002. 11–36.

a jelenkori Ukrajnában a kisebbségi (1992),⁷ az önkormányzati (1997),⁸ a nyelvhasználati (2012) törvény,⁹ valamint a hatályos Alkotmány (1996)¹⁰ foglalkozik.

Alább a kérdés nem összes vetületével, hanem a személyi és a területi autonómiára, valamint a szecesszióra vonatkozó némely aspektusával foglalkozunk.

1. Az ukrán nemzeti ébredés és a szocialista időszak öröksége

Az ukrán közpolitikát is áthatja a történelemírásban is megfigyelhető előképkeresés, s ezt az előképet mindkét területen az 1910-es évek végének forradalmi-polgárháborús viszonyai között találják meg.

A Nyugat-Ukrán Népköztársaság bécsi képviselőjének megbízottját küldte el a magyar fővárosba 1918 végén, az Ukrán Népköztársaság pedig rendkívüli diplomáciai képviselőt tartott fenn Budapesten 1919 és 1924 között.

Az 1918. december 29-i budapesti minisztertanácsi ülésen Károlyi Mihály miniszterelnök arról beszélt, hogy „ukrán követ” jelent meg nála, és azt közölte, hogy „biztos tudomása szerint a románok Czernowitznál gyülekeznek, hogy elfoglalják az észak-keleti rutén részeket. Megkérdezte, hogy a magyar kormány a románokkal szemben kész-e megvédeni a rutén részeket. Megkérdezte továbbá, milyen szemmel nézné a kormány, ha az ukránok szállnák meg ezeket a részeket, akik megígérik, hogy a végleges rendezést a népszavazástól tennék függővé.”¹¹ Károlyi későbbre ígérte a választ a követnek, azonban hangsúlyoztak, hogy „a magyar kormány minden megszállás ellen egyformán óvást emelne”. A szintén jelen levő Jászi Oszkár tárca nélküli miniszter viszont úgy vélekedett, hogy „nem tartaná rossznak, ha a románok helyett az ukránok foglalnák el ezt a vidéket. Ha az északi részek nemcsak csehek és románok, hanem lengyelek és ukránok kezében is lesznek, ez taktikai előny a mi

---

7 Закон України Про національні меншини в Україні. *Відомості Верховної Ради України* 1992, № 36.

8 Закон України Про місцеве самоврядування в Україні. *Відомості Верховної Ради України* 1997, № 24. A kisebbségek érdekérvényesítésének sajátos terepét jelentik az önkormányzatok, ahová a kompakt módon élő etnikumok tudják bejuttatni képviselőiket nagy számban. Stepanenko, Viktor: A State to Build, a Nation to Form: Ethno-Policy in Ukraine. In: Anna-Mária Bíró – Petra Kovács (eds.): *Diversity in Action: Local Public Management of Multi-Ethnic Communities in Central and Eastern Europe*. LGI Managing Multiethnic Communities Project, Budapest, 2001. 315.

9 Закон України Про засади державної мовної політики. Документ 5029-17. <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/5029-17> (2012-09-17)

10 Конституція України. *Відомості Верховної Ради України* 1996, № 30.

11 Az észak-keleti rutén részek elfoglalása román részről. Magyar Nemzeti Levéltár (MNL), K 27, Minisztertanácsi jegyzőkönyvek, 1918.12.29.

számunkra.”¹² Két évtizeddel később, az 1939 márciusában katonai erővel visszaszerzett ruszin Kárpátalja kapcsán egy 1939. augusztus 21-én Oberlinből Csécsy Imréhez címzett levelében Jászi már arról írt, hogy „Ruszinszko csakis a többi szláv törzsek federációjában juthat új élethez, ez szerintem axiomatikusan világos. Ha nem most, úgy Oroszország fog egy ilyen megoldást egy generáción belül kierőszakolni. A nemzeti ujjongásra tehát nagyon kevés ok volt...”¹³

Az Ukrán Népköztársasághoz való csatlakozásnak a korabeli Kárpátalján is voltak hívei, akik el is küldték követeket az egyesítést kimondó kongresszusra.¹⁴

1.1. Hrusevszkij és az Ukrán Népköztársaság

Az ukrán érdekek képviselőjére 1917 márciusában Mihajlo Hrusevszkij elnöklevélet – aki ily módon a gyakorlatban hasznosíthatta a nemzetépítés elméleti gyakorlatát – Kijevben megalakult az Ukrán Központi Tanács, amely májusban tárgyalásokat kezdet a moszkvai Ideiglenes Kormányral az ukrán területek autonómiájáról. A Központi Tanács 1917. június 23-án kiadott I. Univerzáléban fogalmazta meg a kívánalmat: „Ukrajna legyen szabad. Nem kiválva egész Oroszországból, nem elszakadva az orosz államtól, az ukrán népnek legyen joga a saját földjén irányítani a saját életét.”¹⁵ A július 17-én kibocsájtott II. Univerzálé a kérdésben a döntést az Ideiglenes Kormány hatáskörébe utalta.¹⁶ 1917 szeptemberében a Központi Tanács kezdeményezésére Kijevben megtartották Oroszország népeinek kongresszusát, amelyik a nem orosz népesség etnikai-területi autonómiája mellett foglalt állást a föderatív berendezkedésű Oroszországon belül. A bolsevik hatalomátvétel után azonban ez a fajta etnikai elv elképzelhetetlen volt. Az Ukrán Központi Tanács november 20-án elfogadta újabb, III. Univerzáléját, melyben ismét az ukrán területek autonómiája mellett foglalt állást,¹⁷ majd 1918. január 22-én a IV. Univerzáléval kikiáltotta az Ukrán Népköztársaság állami függetlenségét: „Ukrajna népe. Hatalmadnak, akarotodnak, szavadnak köszönhetően az ukránok földjén létrejött a szabad Népköztársaság. Va-

12 Uo.

13 *Jászi Oszkár válogatott levelei.* Összeáll.: Litván György – Varga F. János. Magvető, Budapest, 1990. 427.

14 Vidnyánszky István: Önrendelkezési elvek és Kárpátalja állami hovatartozásának kérdése (1918–1919). In: Fedinec Csilla – Vehes Mikola (főszerk.): *Kárpátalja 1919–2009: történelem, politika, kultúra.* Argumentum – MTA Kisebbségkutató Intézet, Budapest, 2010. 43–44.

15 „Хай буде Україна вільною. Не одділяючись від всієї Росії, не розриваючи з державою Російською, хай народ український на свої землі має право сам порядкувати своїм життям.” (I) Універсал Української Центральної Ради. Офіційна сторінка Верховної Ради України. <http://gska2.rada.gov.ua/site/const/universal-1.html> (2013-03-18)

16 (II) Універсал Української Центральної Ради. Офіційна сторінка Верховної Ради України. <http://gska2.rada.gov.ua/site/const/universal-2.html> (2013-03-18)

17 (III) Універсал Української Центральної Ради. Офіційна сторінка Верховної Ради України. <http://gska2.rada.gov.ua/site/const/universal-3.html> (2013-03-18)

lóra vált apáid ősi álma [...] Mától az Ukrán Népköztársaság az ukrán nép önálló, mindenkitől független, szabad, szuverén állama. A szomszédos államokkal, mint Oroszország, Lengyelország, Ausztria, Románia, Törökország és mások, békében és egyetértésben akarunk élni, de egyikük sem avatkozhat be az Önálló Ukrán Köztársaság életébe.”¹⁸

1918. április végén fordulat következett be az irányításban – a Központi Tanácsot feloszlatták, s helyette a kozák időkre emlékeztető hetmani hatalom vette kezdetét az Ukrán Népköztársaság (ekkor: „Ukrán Állam”) területén, melyet 1918 őszén újabb fordulattal a Direktórium váltott fel. A Direktórium időszakában került sor 1919. január 22-én a Kijev központú Ukrán Népköztársaság és – az Osztrák–Magyar Monarchia szétesése következtében létrejött – Lemberg, majd Stanislaw/Sztanyiszlav (ma: Ivano-Frankivszk) központú Nyugat-Ukrán Népköztársaság egyesülésére. Lemberget és környékét végül Lengyelország kapta meg, a nagyobb részen pedig a Szovjetunió (1922–1991) Ukrán Szovjet Szocialista Köztársasága jött létre, amelyhez a Molotov–Ribbentrop paktummal hozzácsatolták Lemberget és környékét, az 1945-ös szovjet–csehszlovák egyezményen pedig Kárpátalját.

Szempontunkból az időszakban két momentum különösen figyelemre méltó. Az egyik az Ukrán Népköztársaság viszonya a személyi autonómiához, illetve Kárpátalja kérdéséhez.

Az Ukrán Központi Tanács a IV. Univerzáléval egyazon napon fogadta el a személyi elvű, perszonális autonómiáról szóló törvényt. A törvény 1. cikkelye kimondta, hogy az Ukrán Népköztársaság területén élő minden nemzet elidegeníthetetlen joga a nemzeti-perszonális autonómia. A 2. cikkely a törvény hatálya alá helyezte az összes nemzetet, három csoportba sorolva azokat: alanyi jogon biztosított a perszonális autonómia „a nagyorosz, a zsidó és a lengyel” nemzet számára; a „belaruszok, csehek, moldovánok, németek, tatárok, görögök és bolgárok” a legfelsőbb bíróságtól kérhetik a nemzeti kataszterbe való felvételt, amennyiben legalább 10 ezer aláírást összegyűjtenek; és végül a meg nem nevezett nemzetek képviselőinek pedig az Ukrán Népköztársaság parlamentjéhez kell a kérelmet benyújtaniuk.¹⁹

A törvény szövege egyezett Mihajlo Hruszevszkij, az államalakulatot irányító

---

18 „Народе України. Твоєю силою, волею, словом стала на Землі українській вільна Народня Республіка. Справдилась колишня давня мрія батьків твоїх [...] Однині Українська Народня Республіка стає самостійною, ні від нікого незалежною, вільною, суверенною державою українського народу. Зо всіма сусідніми державами, як то: Россія, Польща, Австрія, Румунія, Туреччина та інші, ми хочемо жити в згоді й приязні, але ні одна з них не може втручатися в життя Самостійної Української Республіки.” (IV) Універсал Української Центральної Ради. Офіційна сторінка Верховної Ради України. <http://gska2.rada.gov.ua/site/const/universal-4.html> (2013-03-18)

19 Лазарович, Микола: „Декларація прав нації”: закон про національно-персональну автономію в контексті української революції 1917–1921 років. *Грані: науково-теоретичний і громадсько-політичний альманах* № 9 (89) вересень 2012. Вö.: Закон про

Központi Tanács elnöke elveivel, aki 1917 márciusában–áprilisában keletkezett *Nagy idők* című írásában fejtette ki vonatkozó nézeteit.²⁰ Hruszevszkij úgy vélte: az adott helyzetben az egyetlen lehetőség, hogy az ukránok végre „széles körű autonómiát” kapjanak, azaz értelmezésében „föderatív államként” legyenek tagjai az új, demokratikus Oroszországnak. Bármilyen eltérés ettől az elvtől az oroszok részéről csak egyfelé vezethet az ukránok számára – a teljes állami függetlenség kimondásához.²¹ Az ukránok törekvései azonban nem fenyegetnek, nem fenyegethetnek más népeket, akik Ukrajna területén élnek. „Nem azért törekszünk önálló államterületre, hogy uralkodjunk az ukrainai nemzeti kisebbségek fölött. Nem azért törekszünk széles körű autonómiára, hogy az abból következő jogokat csak a magunk számára hasznosítsuk. A nemzeti élet teljessége, amit az ukrán nép számára elérni kívánunk, nem fojthat el más népeket és nem korlátozhatja kulturális és nemzeti fejlődésük kiteljesedését. A legcsekélyebb mértékben sem! Nem azért küzdöttünk és szenvedtünk nemzedékeken keresztül népünk jogaiért, hogy azzal a hullámmal, amellyel elérjük a célunkat, egy másik célt tűzzünk ki – azt, hogy a gyengébb népeket letörjük és uralkodjunk a nagy ukrán föld kisebbségei fölött.”²² Hruszevszkij példaként említi többek között a magyarokat, akik Európában a szabadság bajnokaiként állították be magukat, Magyarországon azonban nem adtak jogokat egyetlen kisebbségnek sem. Ezzel szemben „az ukrán eszme védelmezői nem lesznek nacionalisták”.²³ Figyelemre méltó, hogy – az Ukrajnában élő népeket jellemezve – a (nagy)oroszokat két tényező alapján azonosítja be: az ehhez az etnikumhoz való tartozást a „származás” vagy a „neveltetés” határozza meg.²⁴ „A más népekkel szembeni ukrán sovinizmus, kizárólagosság, intolerancia bármifajta megnyilvánulása helytelen és semmikor sem kívánatos. És éppen most, a mai körülmények között, amikor olyan nagy szükség van a tapintatra és a kiegyensúlyozottságra, a megértésre és a szolidaritásra a nagy cél elérése érdekében, ez végképp megengedhetetlen.”²⁵

Hruszevszkij eszmefuttatásának talán legizgalmasabb kérdése, hogy kié is Ukrajna. „Mindenfelől nyugtalanul teszik fel nekem a kérdést, hogy vajon a mi beleegyezésünkkel és tudtunkkal hirdetik-e azt mindenfelé, hogy Ukrajna az ukránoké, a »kacapok«²⁶ pedig szedjék a sátorfájukat, Ukrajnában minden hivatalt ukránoknak

---

національно-персональну автономію. Українська Центральна Рада, дня 9 січня 1918 року. <http://hist-dokuments.narod.ru/Ukr-revolution/avtonomija.htm> (2013-03-18)

20 Грушевський, Михайло: *Хто такі українці і чого вони хочуть*. Т-во „Знання України”, Київ, 1991. 95–109.

21 Uo. 99–100.

22 Uo. 103.

23 Uo. 104.

24 Uo. 105.

25 Uo.

26 Касап (кацап) – az oroszok (nem az egyetlen) pejoratív megnevezése a keleti szláv nyelvekben, elsősorban az ukránok, a lengyelek és a belaruszok használják.

kell betölteniük, a többieknek nincs itt semmi keresnivalójuk.”²⁷ A határozott válasz erre, hogy nem, ez nem így van. „Mi éppen hogy azt gondoljuk, hogy Ukrajna nem csak az ukránoké, hanem mindenkié, aki Ukrajnában él, s ha ott él, akkor szereti is, földje és népei javára dolgozik, szolgálja, nem sajátítja ki, nem használja ki saját érdekében. Mindenki, aki osztja ezeket a nézeteket, szívünknek kedves honfitársunk, legyen bár nagyorosz, zsidó, lengyel, cseh.”²⁸ Minél többen lesznek a nem ukránok, akik velünk szolidárisak – állítja Hruszevszkij –, annál könnyebb lesz az ukránok dolga, s éppen ezért csak örülhetnek az ilyen tömegeknek.²⁹ Az „Ukrajna az ukránoké” elvet csak egy szűk kisebbség hirdeti, az ukrán nemzeti eszme elkötelezett hívei, a progresszív ukránság számára az teljességgel elfogadhatatlan.

A perszonális autonómiáról szóló törvény szövegét beemelték az Ukrán Népköztársaság 1918. április 29-én elfogadott Alkotmányába is.³⁰ Azonban a kozák hetmanátus időszakára emlékeztető kormányzás alatt, 1918 júliusában a törvényt megsemmisítették, az egyes nemzeti intézményeket (minisztériumokat) felszámolták arra való hivatkozással, hogy a nemzeti privilégiumok a nemzetek közötti ellenségeskedéshez vezetnek, ami a háborús körülmények között megengedhetetlen. A Direktórium idején a helyzet ismét változott. Az 1918 novemberében megjelent *Felhívás az ukrainai orosz, zsidó és lengyel demokratákhoz* kinyilvánította a visszatérést a Központi Tanács nemzetiségi elveihez, létrejött a kormány mellett a nemzeti kisebbségek ügyeivel foglalkozó osztály, amely átalakult kisebbségi minisztériummá, azonban érdemben csak a zsidók ügyeivel foglalkozott.³¹

1.2. „Rendezett” átalakulás

A szovjet időszakban Ukrajna az országot alkotó, nevében etnikai elven szerveződött szocialista tagköztársaságok egyike, melyen belül 25 nemzetiségi járást – 8 orosz, 7 németet, 3–3 görögöt, bolgárt, zsidót és 1 lengyelt – is létrehoztak. Noha a szecesszió lehetősége a szovjet (1924, 1936, 1977), s így a szovjet-ukrán alkotmányokban (1925, 1937, 1978) is szerepelt. A tagköztársaságokat alkotmányos szempontból szuverénnek tekintették, a gyakorlatban azonban a központosított párt- és állami hatalom korlátozta a köztársaságok tényleges autonómiájának kiterjedését. Az 1960–70-es években megalkotott a „szovjet nép” mint „új történelmi közösség” doktrínája ellenére a Szovjetunió nem vált sem szovjet, sem orosz nemzetállammá. „A nemzeti mivolt nemzeti köztársaságok formájában való területi-politikai kikris-

27 Грушевський (1991) i. m. 105–106.

28 Uo. 106.

29 Uo. 107.

30 Конституція Української Народньої Республіки (Статут про державний устрій, права і вільності УНР). Прийняття від 29.04.1918. <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/n0002300-18> (2013-03-18)

31 Міронова, Ірина: *Національні меншини України*. ТОВ ВіД, Миколаїв – Одеса, 2006. 28–30.

tályosodása foglalta alapvetően keretbe és strukturálta nemcsak a hatékony szovjet államiság fokozatos szétesését, hanem az állam tizenöt új, nemzetközileg elismert utódállamra való végső felbomlását is. Hogy ez az eredendően masszív állam ilyen, viszonylag rendezett módon tűnt el [...] főleg amiatt volt lehetséges, mert már léteztek az utódállamok – mint afféle belső kvázi-nemzetállamok –, amelyeknek rögzült területük, nevük, törvényhozásuk, közigazgatási apparátusuk, kulturális és politikai elitjeik voltak, s nem utolsósorban rendelkeztek azzal az alkotmány szentesítette joggal, hogy kiváljanak a Szovjetunióból.”³²

A szovjet nemzetiségi politika által megteremtett intézményi háttér tehát sajátos módon megkönnyítette a szétválást: a határok, a parlament, a minisztériumok stb. minden adott volt. Így Ukrajna esetében is, amikor formális értelemben függetlenné vált, csak ki kellett cserélni a szovjet állami jelképeket – a zászlót, a címet és a himnuszot. Nem újat alkottak, hanem egyfajta önmeghatározásként a cári birodalom felbomlását követő polgárháborús időszak államkezdeményének, a formálódó szovjet birodalomból kiszakadni kívánó, de nemzetközileg el nem ismert Ukrán Népköztársaság rekvizitumait vették elő.³³ A politikai elitben sem következett be azonnali csere, többek között az 1991-ben függetlenné váló Ukrajnában az 1990-ben megválasztott parlament működött 1994-ig, megőrizte hivatalát az utolsó szovjet-ukrán kormányfő, illetve Szovjet-Ukrajna utolsó vezetőjét választották meg az első államfővé. A helyi elit tekintetében sem volt gyökeresen más a helyzet.

Az ukrán nemzetépítés, az állam nemzeti alapon való konszolidációja több problémát, mint sikeres megoldást hozott a felszínre. A szakirodalomban konszenzusos a vélemény azzal kapcsolatban, hogy Ukrajna függetlenedése kevésbé a nemzeti mozgalom sikerességének, sokkal inkább a Szovjetunió felbomlásának eredménye. A politikai elit – mind a hatalmát továbbörökítő posztkommunista pártelit, mind az azzal szembenálló, magát nemzetinek hirdető oldal egyaránt képtelennek bizonyult konszenzusra jutni abban a kérdésben, mi a nemzet.³⁴ A politikai pártok valójában nem nemzeti érdekeket fejeznek ki, hanem regionális kötődéseket váltanak politikai tökére: ez keleten az erős gazdaság, nyugaton pedig a nacionalista retorika.

Az eltelt bő két évtizedet értékelve, két alapvető megközelítéssel találkozunk. Az egyik szerint Ukrajnában lehetséges az államnemzeti modell megvalósítása, amely egyes nyugati országokhoz hasonlóan két nemzet, két államnyelv, és autonómiát élvező régiók harmonikus működését feltételezi. Azonban Ukrajna képtelen elismerni azt a nyilvánvaló tényt, hogy az „ukrán politikai nemzet kétnyelvű és kétkultúrjú”.³⁵

32 Brubaker, Rogers: *Nacionalizmus új keretek között*. L'Harmattan – Atelier, Budapest, 2006. 49.

33 Екельчик (2010) i. m. 246.

34 Гергард Зімон: Демократія і нація. Демократія і загрози. In: *Україна. Процеси націотворення*. Упорядник Андреас Каппелер. Видавництво «К.І.С.», Київ, 2011. 345.

35 Алексей Миллер: Украина как национализирующееся государство. *Pro et Contra*. Том 2. 1997, № 2.

A másik modell szerint ez nem működhet a két kultúra hasonlósága és Oroszország földrajzi közelsége miatt, ahol a politikusok egy része folyamatosan megkérdőjelezte például, hogy az ukrán egyáltalán önálló etnikum lenne.³⁶

2. A jelenkori Ukrajna: egység és különbözőség az etnikai tényező mentén

A szovjet tagköztársaságok közül elsőként Oroszország mondta ki függetlenségét 1990. június 12-én. 1990 decemberében a Szovjetunió népképviselőinek IV. kongresszusa elutasította a tagköztársaságok által kinyilvánított függetlenséget és a szövetségi szerződés megújítása mellett foglalt állást. 1991 márciusában a moszkvai Legfelsőbb Tanács határozatára országos népszavazást írtak ki abban a kérdésben, hogy fenn kell-e tartani a Szovjetuniót, ezzel párhuzamosan az ukrán parlament a tagköztársaság területén népszavazást írt ki abban a kérdésben, hogy a lakosság egyetért-e az 1990. július 16-i dokumentum tartalmával, miszerint Ukrajna független állam – de szovjet keretek között. A végeredmény ellentmondásos volt, hiszen az ukrainai lakosság nagy többsége a Szovjetunió fenntartására és a sajátos ukrán függetlenségre is igent mondott. A helyzet másutt sem volt egyértelműbb, számos tagköztársaságban, így Észtországban, Lettországban, Litvániában, Grúziában, Örményországban és Moldovában nem is tartották meg a népszavazást.³⁷

Ukrajnának sajátos módon két függetlenségi nyilatkozata is van. Az 1990. július 16-án elfogadott terjedelmes dokumentum,³⁸ amelynek számos passzusa visszaköszönt az 1996-ban elfogadott, máig érvényes Alkotmányban, olyan szuverén államról beszélt, amelyik azonban továbbra is a Szovjetunió része. A tényleges függetlenségi nyilatkozat az 1991. augusztus 24-én az ukrán parlament által elfogadott rendelet,³⁹ amely mindössze két mondatban fogalmazta meg, hogy Ukrajna független demokratikus állam, amelynek területén kizárólag saját törvényei érvényesek. Ez utóbbi dokumentumot 1991. december 1-jén népszavazással is megerősítették. Ez a nap a többszörös népszavazások napja volt az ország egészében és egyes régióiban külön-külön is. Az államfordulat időszakában megfogalmazták autonómia-igényüket a kárpátaljai magyarok, a kárpátaljai románok, az Odesza megyei bolgárok és gaga-

36 Екельчик (2010) і. м. 286–288.

37 Іванов, Вячеслав: *Історія держави і права*. Навчальний посібник. II. МАУП, Київ, 2003. 930.

38 Декларація про державний суверенітет України. Прийнята Верховною Радою Української РСР. Київ, 16 липня 1990 року. <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/55-12> (2013-03-19)

39 Постанова Верховної Ради Української РСР Про проголошення незалежності України; Акт проголошення незалежності України, прийнятий позачерговою сесією Верховної Ради УРСР 24 серпня 1991 року. <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1427-12> (2013-03-19)

uzok, a szecesszió szándékát is kinyilvánították a kárpátaljai ruszinok, a bukovinai románok, nem etnikai indíttatású szeparatizmus kísérlete is összefonódott az ún. narancsos forradalom időszakával, illetve a Krímen létrejött egy sajátos autonóm terület.

Történelmi-etnikai régiók⁴⁰ a jelenkori Ukrajnában

Országrészek és régiók		Megyék	Kinyilvánított regionális különállás-igény	
„Nyugati” országrészt	Kárpátalja	Kárpátalja	– magyar nemzetiségi járás – román nemzetiségi járás – ruszin autonóm terület	„Galíciai Egyesülés”
	Galícia	Lemberg Ivano-Frankivszk <i>Tarnopol</i>		
	Bukovina	Csernyivci	– „Nagy-Románia”	
	Volhínia	Voliny Rivne <i>Tarnopol</i> <i>Hmelnickij</i> <i>Zsitomir</i>		
„Középső” országrészt	Podólia	Vinnica <i>Hmelnickij</i> <i>Odesza</i>		
	Jobbpart	Cserkaszi Kirovograd <i>Zsitomir</i> <i>Kijev</i>		
	Balpart (Hetmanátus, Kisoroszország)	Poltova Csernyihiv <i>Kijev</i>		
	„Szabad föld” (Szlobozsans- csina)	Szumi Harkiv		

40 Vö.: Заводовський, Анатолій: Історичні передумови та можливі варіанти регіоналізації України у ХХІ ст. In: *Вісник Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Історичні науки*. 2010. Вип. 3. 274–281.

„Keleti” országgrész	„Vad mező” (Dikoje Pole, Új Oroszország)	Herszon <i>Odesza</i>	– bolgár nemzetiségi járás – gagauz nemzetiségi járás – [Transznyisztria]	„Délkelet Ukrán Autonóm Köztársaság”
	Donbász	Doneck Luhanszk		
	Fekete-tenger- mellék	Mikolajiv Herszon <i>Odesza</i>		
	Dnyeper-mellék (Zaporozsjei Szics)	Dnyipropetrovszk Zaporizsja		
	Krím	Krím (Tavrida)	– krími autonómia	

2.1. Az oroszok és a Krím

A 18–19. században Nyugat-Európa államaiban végbement nemzetiesítésnek ukrán szempontból nem volt esélye egységes államterület hiányában, a sokféle kisorosz dialektusból kialakuló standard ukrán nyelv, illetve a 19. század második felében felvirágzó nemzeteszmé sikeres programnak bizonyult, de uniformizáló hatás nélkül. A sokféle történelmi örökséget – egyebek mellett mentalitást, szocializációt – hordozó régiók közös határok közé rendezése a szovjet időszakban elért egy uniformizáló hatást, de az éppen nem az ukrán nyelv, hanem a „népek közötti érintkezés nyelve”, az orosz érdekében történt. Ezzel az örökséggel Ukrajna mind a mai napig nem birkózott meg. Így minden egyes kisebbségekkel kapcsolatos döntés szoros összefüggésben van az orosz-kérdéssel: aki védi az ukrán nyelvet és az ukrán nemzeti érdekeket, azt oroszellenesség vádja éri, bár az igazi elszennedői az összes többi – arányaiban igen kis létszámú – kisebbségek, aki pedig az orosz kérdés szempontjából közelít a megoldás felé, arra a nemzetietlenség bélyegét igyekeznek rásütni. Világos, hogy miért: az oroszok olyan nagy túlsúlyban vannak a többi kisebbséghez képest, s olyan közel van a számuk az államalkotó nemzetéhez, hogy az orosz nyelv regionális nyelvvé nyilvánítása gyakorlatilag szükségtelenné tenné az államnyelvet az ország egy nem csekély részén. Ennek a helyzetnek a feloldására való képtelenség a legtöbb politikai vihar okozója.

Az Ukrajnában ma élő orosz kisebbség – nemzetiség szerint mintegy 8 millió, anyanyelv szerint pedig közel 15 millió közösség – lélekszáma meghaladja egyes európai államok összlakosságát. „Az oroszok, pontosabban az orosz nyelvűek helyzetének és szerepének problematikája ma túlpolitizált az országban, mind bel-, mind külföldön politikai játszmák részévé válik. Bizonyos helyzetekben államközi feszültségeket is okoz, különösen akkor, amikor Oroszország fellép »határon túl élő hon-

fitársainak védelmében»⁴¹. A politikai felhangok ellenére „Az ország összes etnikuma tekintetében az elfogadottság tekintetében az oroszok a második helyen vannak (közvetlenül az ukránok után).”⁴²

Az oroszok számára a Szovjetunió felbomlása után egyaránt kihívást jelentett a nemzetépítés az anyaországban és a kisebbséggé válás az utódállamokban. Az Ukrajnában létrejövő orosz kisebbségi szervezetek igyekeztek nemcsak az orosz nemzetiségűeket, hanem az orosz anyanyelvű ukránokat, az orosz kultúra hordozóit általában képviselni, s valamennyi leginkább csak kulturális kérdésekkel foglalkozott.

Az orosz kisebbség elsősorban a kulturális autonómiához való jogait fogalmazta meg, különös tekintettel a nyelvi jogokra. Politikai kérdéseket orosz szervezetek csak a Krímben foglalmaztak meg – az egyetlen régióban, ahol az oroszok alkotják a lakosság többségét. A krími autonómia nem is szólt egyébről, minthogy ezzel „eljött vették a Krím elszakadását célzó orosz szeparatista törekvéseknek azzal, hogy megerősítették a félszigetnek mint Ukrajna szerves részének státusát.”⁴³ Az orosz társadalmi szervezetek szerepe meglehetősen marginális, nem jöttek létre orosz etnikai pártok azzal összefüggésben, hogy az orosz kötődésű – nemzetiség és/vagy anyanyelv – politikusok teljesen integrálódtak az ukrainai hatalmi struktúrákba, így nincs szükség külön közvetítő szereplőkre.⁴⁴

Sajátos helye van Ukrajna közigazgatási egységei között az Krími Autonóm Köztársaságnak. Az ország tizenöt fejezetből álló alkotmányának egy teljes fejezete, a X. foglalkozik vele;⁴⁵ kimondja többek között, hogy a Krími Autonóm Köztársaság Ukrajna elidegeníthetetlen része (134. cikkely), saját alkotmánya, kormánya és parlamentje van, melyek azonban nem hozhatnak az ország alkotmányával ellentétes döntéseket.

A Krím saját alkotmánya (1998)⁴⁶ I. fejezetének 1. cikkelye megismétli az ország alkotmányának azt a kitételét, hogy az autonóm köztársaság Ukrajna elidegeníthetetlen része (vö. 134. cikkely), a 2. cikkelyben pedig megfogalmazza, hogy az auto-

---

41 Arbenyina, Vira: Az oroszok Ukrajnában: társadalmi státus, közérzet, integrálódás. In: Fedinec Csilla – Szereda Viktória (szerk.): *Ukrajna színeváltozása 1991–2008. Politikai, gazdasági, kulturális és nemzetiségi attitűdök*. Kalligram, Pozsony, 2009. 353.

42 Uo. 355.

43 Sevel, Okszana: A krími tatár kérdés: politika, jogalkalmazás és retorika. In: *Ukrajna színeváltozása...* (2009) i. m. 365.

44 Лойко, Лариса: *Громадські організації етнічних меншин України: природа, легітимність, діяльність*. Київ: Фоліант, 2005. 245.

45 „Стаття 134. Автономна Республіка Крим є невід’ємною складовою частиною України [...]” Конституція України від 28.06.1996 року з останніми змінами. *Відомості Верховної Ради України*, 1996, №30.

46 Конституція Автономной Республики Крым. <http://www.rada.crimea.ua/bases-of-activity/konstituciya-ARK> (2012-01-12)

nóm köztársaság jogi státusa Ukrajna Alkotmányán alapszik. Ezzel tulajdonképpen ez a dokumentum is megkerüli az autonómia típusának konkrét meghatározását. A 3. cikkely sorolja fel az autonóm köztársaság alapvető elveit: néphatalom, a jog elsőbbsége, alkotmányosság, az emberi és állampolgári jogok és szabadságjogok tiszteletben tartása és biztosítása, törvényesség, választhatóság, kollegialitás, átláthatóság, az autonóm köztársaság és Ukrajna összállami érdekeinek összehangolása; valamint az alapvető garanciákat: jogi, szervezeti, pénzügyi, vagyoni, erőforrásokra vonatkozó önállóság; az autonóm köztársaság státusának, jogköreinek, tulajdonjogainak állam garanciája, bírósági védelme.

A státus meghatározásának körülményessége nyilvánvalóan összefüggésben van az előzményekkel. A szovjet időszakban az ország területe tagköztársaságokból tevődött össze, melyek száma időről időre változott, megalakulásakor négy, a felbomlás pillanatában tizenöt tagköztársaságból állt. A nagyobb kiterjedésű tagköztársaságokban a megyei rendszer volt érvényben, kivételt képezett a kisebb területi kiterjedésű három balti, valamint a moldáv és az örmény tagköztársaság. Ezenkívül az orosz tagköztársaságnak nagyobb területi egységei, úgynevezett országrészei, ezen belül nemzetiségi járásai voltak, illetve az OSZFSZK (Orosz Szovjet Föderatív Szocialista Köztársaság), az Azerbajdzsán, a Grúz, a Tadzsik, az Ukrán, az Üzbég SZSZK területén belül autonóm tagköztársaságokat is létrehoztak. A Krími Autonóm Szovjet Szocialista Köztársaság az OSZFSZK-hoz tartozó közigazgatási terület volt 1945-ig, amikor a lakosság többségét adó krími tatárokat kitelepítették a félszigetről, ezzel egyidejűleg az autonóm tagköztársaság státuszt is megszüntették, ez is az orosz tagköztársaság egyik megyéje lett 1954-ig, amikor – az 1654-es perejaszlavi szerződés megkötésének 300. évfordulóján – az Ukrán SZSZK-hoz csatolták. A perejaszlavi szerződés a Bohdan Hmelnickij-féle Lengyelországgal szembeni függetlenségi háborúnak az az állomása, amelynek interpretálása mind a mai napig ad okot a vitákra, a semleges meghatározás, hogy tisztázta a viszonyt a kozák hadak és a moszkvai állam között, valójában csatlakoztak Oroszországhoz.

1991-ben, még Ukrajna függetlenedése előtt, a Krím ismét autonóm köztársasággá válik az Ukrán SZSZK keretén belül, s ezt a státusát megőrizte a függetlenedés után is, bár hosszú csatározás folyt Kijev és Szimferopol között a krími autonómia jellegéről a krími alkotmány 1998 decemberében történt elfogadásáig. „Az ukrán kormány, a belföldi és a külföldi megfigyelők egy része az alkotmány jóváhagyását úgy kommentálta, hogy ezzel megoldották a »krími problémát« – elejét vették a Krím elszakadását célzó orosz szeparatista törekvéseknek azzal, hogy megerősítették a félszigetnek mint Ukrajna szerves részének státusát, ugyanakkor több kérdésben önálló döntési jogkörrel ruházták fel a régiót. Azonban sem Kijev, sem Szimferopol nem lehetett maradéktalanul elégedett a végre megkötött kompromisszummal, mert az alkotmány teljes mértékben ignorálja a több mint 260 ezer krími tatár érdekeit, akik számára a megelőző évtizedben tették lehetővé a visszatelepedést

a közel fél évszázaddal korábban bekövetkezett deportálás után, s immár a félsziget 2,5 millió, zömében orosz lakosságának 12%-át teszik ki.”⁴⁷

A képlet tehát viszonylag egyszerű: az ország és az autonóm köztársaság alkotmányának elvontsága a terület jogi státusának közelebbi meghatározását illetően abból fakad, hogy az elsődleges cél a „szeparatizmus” megakadályozása volt, ily módon beszélhetünk területi autonómiáról, nem pedig valamely etnikai közösségnek nyújtott engedményről. „Az orosz közösség domináns helyzete a formálisan nemzetek feletti autonómiát sajátos, orosz alapú identitás előretolt bástyájává tette.”⁴⁸

2.2. A magyarok és a Tisza-melléki járás

Ukrán elemzők is elismerik, hogy a magyarok Ukrajnában jobban „látszanak”, mint az számarányukból következne (az ország lakosságának 0,3 százaléka). Ehhez sajnálatos módon hozzájárult a vereckei honfoglalási emlékmű kérdése is. A Vereckei-hágó érintett része hétköznapi értelemben mára a senki földje, hiszen csak 1980-ig haladt erre az országút. A probléma a magyar sajtón keresztül úgy jött át a magyar olvasók számára, hogy szélsőséges ukrán nacionalisták megakadályozzák, illetve rendre meggyalázzák a magyar történelem jeles eseményére való emlékeztést és annak tárgyiasulását. Holott a történet nem a vereckei emlékmű elleni tiltakozással kezdődik, ez folyománya, ha úgy tetszik következménye annak, hogy a Vereckei-hágón évek óta feltáró munkákat folytatnak az ukrán hatóságok, hogy kihantolják a magyar hadsereg által 1939 márciusában állítólag itt lemészárolt Szics gárdistákat – az ugyanekkor magát független állammá nyilvánító, így a nemzeti történetírásban a mai Ukrajna egyik előképének tekintett Kárpáti Ukrajna védőit. Ettől kezdve magyar emlékmű ugyanezen a helyen – függetlenül minden egyéb körülménytől – elsősorban nem a magyar történelmi emlékezet helye, hanem egyes olvasatok szerint az ukrán nemzeti hősök emlékének meggyalázása. A Vereckével összefüggő kérdésben Magyarország fontos gesztuslépést tett azzal, hogy 2009-ben Nyírteleken felavatták a Varjúlaposi Emlékhelyet, megemlékezve többek között az 1939. március közepe után ide hurcolt Szics-gárdistákról.

1991. december 1-jén tehát négy kérdésben kellett dönteniük a polgároknak: országos referendum az ország függetlenségéről, Ukrajna első államfőjének megválasztása, valamint: Kárpátalján referendum a megye státuszáról és a Beregszászi járásban referendum a járás státuszáról. A megyei referendum kérdésére – „Szeretné-e, hogy Kárpátalja Ukrajna Alkotmányába foglalt speciális önkormányzati státuszt kapjon, a független Ukrajna szerves részeként, ugyanakkor ne legyen hozzátácsolható semmilyen más közigazgatási egységhez?” – a kárpátaljaiak 78%-a igennel válaszolt.

47 Sevel (2009) i. m. 365.

48 Нагорна (2008) i. m. 168.

A Beregszászi járásban 81,4% mondott igent arra a kérdésre, hogy „Szeretné-e, ha a Beregszászi járás magyar autonóm körzetté alakulna át?” Ezek a döntések hosszú ideig napirenden maradtak, konkrét politikai következmény nélkül.⁴⁹

Antall József miniszterelnök már 1990 augusztusában arról beszélt a Budapestre látogató Anatolij Zlenko külügyminiszternek, hogy támogatja Ukrajna európai közeledését, „s egyben szót emelt a kárpátaljai magyarság kollektív jogainak biztosítása mellett. Egyértelműen rámutatott, hogy Magyarország tiszteletben tartja az európai határokat, de szorgalmazza Kárpátaljának a területi autonómia megadását.”⁵⁰ A Magyarországon belpolitikai válságot, az MDF és a MIÉP szétválását eredményező magyar–ukrán alapszerződés nem tért ki az autonómia kérdésére, de garanciákat fogalmazott meg a kárpátaljai magyarokra vonatkozóan, előkészítésébe magyar részről bevonták az akkor még egységes Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetséget is.⁵¹

Az autonómia-gondolat magyar vonatkozású fejezeteinek két világosan elhatározható terepe az ukrán parlament, illetve az ukrainai választásokhoz kapcsolódó politikai kampányok, nem függetlenek az államközi kapcsolatoktól sem.

Az ezredforduló után az ukrán parlament Emberi jogi, kisebbségi és nemzetiségi kapcsolatok Bizottsága több autonómia-tervezetet is tárgyalt. Ezek egyikét az első-sorban a KMKSZ-ből kivált tagok által alapított Ukrainai Magyar Demokrata Szövetséget reprezentáló Gajdos István, a 2002–2006 közötti ciklus magyar parlamenti képviselője terjesztette be.

A Gajdos-féle tervezet (bejegyezve 2005/3764-1. számmal a IV. összehívású parlament 8. ülészakájának időszakában)⁵² autonómia-értelmezése: az állam által biztosított jog és a kisebbségek által kinyilvánított képesség az önrendelkezésre (kisebbségi önkormányzati autonómia-modell). A kisebbséghez tartozás önkéntes megválláson alapul, az autonómia-igény érvényesítéséhez legalább háromezres hivatalos létszám szükséges. A megjelölt létszám alatt a kisebbségeknek képviselőválasztási jogot kell kapniuk a népképviselői testületekbe. A központi intézmények a közttestületek (nemzetgyűlés és nemzeti tanácsok), felruházva intézményekkel és amellet a pártokhoz hasonlóan indíthatnak jelölteket a helyi tanácsokba és a parlamentbe, tanácskozással joggal vesznek részt az államhatalom döntéseinek előkészítésében, kapcsolatot tartanak fenn a határon kívül élő nemzettársaikkal és azok intézményeivel stb. Kulcsfogalom a kulturális jogok területi hatályú politikai jogokkal való megerősítése.

A tervezettel szemben megfogalmazott kritikák a terminológiai problémákra fókuszáltak, elvieknek nevezve meg azokat, ennek ellenére a megfogalmazott észrevéte-

49 Osztapec, Jurij: Politikai folyamatok Kárpátalján (1991–2009). In: *Kárpátalja 1919–2009...* (2010) i. m. 378–380.

50 Keskeny Ernő: *A magyar–orosz kapcsolatok 1989–2002*. Századvég Kiadó, Budapest, 2012. 82.

51 Uo.

52 A tervezet szövegét lásd: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb_n/webproc4_1?id=&pf3511=25445 (2011-05-01)

lekből leginkább az autonómia mint olyan háritása olvasható ki, mintsem a törekvés a tervezet tökéletesítésére, s így vitára alkalmasnak nyilvánítására. A szakértői értékelés az „Ukrajnában élő nemzeti kisebbségek” helyett például „ukrajnai nemzeti kisebbségek” meghatározást javasol; aggályosnak tartja az állami költségvetésből és az önkormányzati költségvetésből való finanszírozást, tekintettel arra, hogy ezáltal a bírálatszerint sérül a finanszírozási egyenlőség azok tekintetében, akik nem tartanak igényt az autonómiára, nem is beszélve a tituláris nemzetről; kifogás alá esik az is, hogy az autonómia intézményei minden szinten önálló jogi személyekké váljanak. Az értékelés szerint az is abszurd, hogy a tervezet előírja az ország alkotmányának és törvényeinek betartását, merthogy az egyébként is mindenkre egyformán vonatkozik.

Már korábban, 2003-ban is vizsgált a bizottság az ukrajnai kisebbségek nemzeti-kulturális autonómiájára vonatkozó tervezetet, melyet az örmény származású, több frakciót is megjáró Nver Mhitarjan képviselő terjesztett be. 2006-ban ugyanezt a szöveget a görög nemzetiségű Vaszil Hara, a Régiók Pártjának országos listáján mandátumot szerzett képviselő is benyújtott, ami ezúttal is ad acta került.

A Mhitarjan-féle tervezet (bejegyezve 2003/3764. számmal a IV. összehívású parlament 3. ülészakájának időszakában)⁵³ és a Hara-féle tervezet (bejegyezve 2006/1062. számmal az V. összehívású parlament 1. ülészakájának időszakában)⁵⁴ az autonómiát úgy értelmezi, hogy az a politikai erőknél a nemzetiségek javára történő decentralizációja a kisebbségekhez tartozók társadalmi egyesületeinek helyzetbe hozása révén, kizárja a területi elvet, hangsúlyozza ez által a kisebbségek lehetőségeinek kiszélesedését és az államnak az etnopolitikai célok megvalósításában való felelőssége megnövekedését (az autonómia testületi formája). A kisebbséghez tartozás önkéntes megvalláson alapszik, az autonómia megvalósításában figyelemmel kell lenni a területi elhelyezkedési arányokra. A központi intézmények a társadalmi egyesület, felruházza intézményekkel. Kulcsfogalom a kulturális jogok védelme, elsősorban a nyelvkérdés.

A Mhitarjan-tervezettel a szakértői vélemény lényegesen megengedőbb volt, mint a Gajdos-félével. Leszögezte többek között, hogy beszélni az autonómiáról helytálló és időszerű, valamint hogy hasonló jogi szabályozások többek között az Orosz Föderációban is érvényben vannak. A kifogások többek között, hogy nincs kidolgozva az autonóm szervek és a helyi önkormányzatok együttműködésének mechanizmusa, a működés finanszírozási-gazdasági alapja, nincsenek kellőképpen megalapozva a javasolt adókedvezmények.

A KMKSZ papíron kezelt magyar autonómia-tervezetét az 1990-es években fogalmazta meg Gulácsi Géza. A koncepció az önálló oktatási rendszer és az etnikai

53 A tervezet szövegét lásd: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb_n/webproc4_1?id=&pf3511=15560 (2011-05-01)

54 A tervezet szövegét lásd: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/ed_2006_06_15/JE-0TI00A.html# (2011-06-08)

alapú kulturális autonómia felől közelítette meg a kérdést.⁵⁵ „A nemzeti kisebbségi jogok biztosításával foglalkozó ukrán–magyar vegyes bizottság X. ülésén (2001. április 3–4.) a magyar fél javasolta: vegyék be a jegyzőkönyvbe, hogy »az ukrán félnek adminisztrációs reform keretében támogatnia kell a Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetségnek a Tisza-melléki járás létrehozásával kapcsolatos javaslatát«. A magyar járás létrehozásának kérdését viharos körülmények között vitatták meg a magyar parlamentben is, s több kifogás is elhangzott, amiért a Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség javaslata nem kap kellő támogatást.”⁵⁶

Már az 1999-es ukrainai elnökválasztási kampányban is kampánytémává emelkedett Kárpátalja státusának kérdése, magyar szempontból azonban ez a 2004 végi ún. narancsos forradalom időszakában kulminált. A november 21-i választási forduló megelőzően Viktor Jusczenko ukrán elnökjelölt és Kovács Miklós, a KMKSZ elnöke Orbán Viktor, a Fidesz-Magyar Polgári Szövetség elnöke jelenlétében megállapodást írt alá, melynek értelmében a KMKSZ vállalta, hogy az elnökválasztáson „»minden rendelkezésére álló eszközzel« Viktor Jusczenkonak, a Mi Ukrainánk ellenzéki párt-szövetség elnökjelöltjének megválasztását támogatja Kárpátalja magyarlakta településeiben. Cserében Jusczenko – megválasztása esetén – támogatja a KMKSZ-nek az ukrainai tömbmagyarság településeit magában foglaló Tisza-melléki járás létrehozását célzó kezdeményezését, elősegíti a sztálinizmus magyar áldozatainak rehabilitálását és anyagi kárpótlását, valamint az ukrainai kisebbségek, köztük a magyarok állandó parlamenti képviselőletének biztosítását, a kárpátaljai magyarság nyelvi jogainak kibővítését és megvalósulását, az anyaországi támogatások eljuttatását a jogosultakhoz. Tartalmazza a megállapodás továbbá a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola átfogó támogatását, a kárpátaljai magyar oktatási intézmények hálózatának fejlesztését és önálló magyar tankerület létrehozását a nemzeti kulturális autonómia keretében.”⁵⁷ Kovács Miklós értékelése szerint „Maga a szerződés igen komoly engedményeket helyezett kilátásba a kárpátaljai magyarok irányába. Különösen az első két pont, amely a tömbmagyar vidéket magába foglaló Tisza-melléki járás, valamint egy magyar tankerület létrehozását foglalta magába [...] Ezek végrehajtása áttörést jelenthetett volna a területi és a kulturális autonómia irányába.”⁵⁸

Azonban éppen a narancsos koalíció oktatási miniszterének, Iván Vakarczuknak a nevéhez fűződik a magyar tannyelvű oktatásügyet a függetlenség óta leginkább veszélyeztető intézkedéssorozat, amely „az úgynevezett átirányítási (tranzitív) oktatási

55 Vö.: Gulácsi Géza: A kárpátaljai magyarság jogi helyzete és autonóm törekvései. In: Csernicskó István et al. *Útközben. Tanulmányok a kárpátaljai magyarságról*. KMKSZ, Ungvár, 1998.

56 448.

57 MTI – fideszfrakcio.hu: A KMKSZ választási megállapodást írt alá az ukrán ellenzéki elnökjelölttel. 2004. november 10. <http://www.fidesz.hu/index.php?Cikk=30814> (2012-11-22)

58 Kovács Miklós: *Ukrainai választások és magyar érdekvédelem 1989–2006 között*. 63. <http://kovacs-miklos.com/tanulm/disz2.pdf> (2013-03-19)

modell bevezetését irányozza elő a nem ukrán tannyelvű iskolák számára, melynek a célja hosszú távon többségi egynyelvűség kialakítása az oktatás révén.⁵⁹ A magyar Országgyűlés 2009. december 3-án politikai nyilatkozatot adott ki „az Ukrajnában tapasztalható, a magyar kisebbséget érintően aggodalomra okot adó kisebbségpolitikai eseményekkel kapcsolatban”,⁶⁰ illetve Bajnai Gordon miniszterelnök is levélben fordult Julia Timosenko ukrán kormányfőhöz „a kárpátaljai magyarság kisebbségi jogait csorbitó ukrainai tankönyvbotrány kapcsán” – a soron következő tanévre nem rendelték meg ugyanis a magyar nyelvű tankönyveket.⁶¹ Mindez azonban ekkor hatastalannak bizonyult.

A 2012 őszi ukrainai parlamenti választások újabb alkalmat teremtettek a politikai alkura. A választásokat megelőzően a legkomolyabb vitákat a választási körzetek határainak meghúzása eredményezte. A magyar kormány is megpróbált közbenjárni annak érdekében, hogy a kárpátaljai választási körzetek között legyen „magyar körzet” is, ahol esély mutatkozik magyar parlamenti képviselő megválasztására. A kárpátaljai magyaroknak 1994-től 2006-ig terjedő ciklusokban volt egy-egy parlamenti képviselője, a legutóbbi két választás (2006, 2007) alkalmával azonban már nem sikerült senkit a törvényhozásba juttatni. A „magyar körzet” nem jött létre, ehelyett újabb háttéralkura történt kísérlet. Kovács Miklós, a KMKSZ elnöke nyilvános fórumon beszélt arról, hogy „az ukrán államvezetés felajánlotta a magyar államvezetésnek, hogy a Régiók Pártja választási listáján bejuttatják a Legfelsőbb Tanácsba a kárpátaljai magyarság képviselőjét. [...] a magyar kormányzat helytállt ebben a kérdésben, kitartott azon elvi álláspont mellett, hogy a választások tétje a kárpátaljai magyarság érdekképviselése, s nem a parlamenti jelenlét [...] Magyarország azért nem ment bele az ukrán ajánlatba, hiszen korábban nem magyar képviselőt kértek Kijevtől, hanem magyar körzetet, amit viszont az ukrán fél nem teljesített [...]”.⁶² Ez a döntés azonban egy új helyzetet teremtett az Ukrainai Magyar Demokrata Párt számára, mondhatni pozícióba hozta, amelyik a választásokon győztes Régiók Pártjának listáján Gajdos István révén parlamenti mandátumot szerzett. Gajdosnak így önálló programja nem volt, a KMKSZ sikertelennek bizonyult egyéni jelöltjei viszont szó szerint megegyező választási programjának egyik pontja az autonómia-igény megfogalmazása volt.⁶³ A 2013-at megelőző időszakban négy ciklusban volt magyar

59 Csernicskó István: *Nyelv, oktatás és azonosságtudat összefüggései Ukrajnában*. In: Karmacsi Zoltán – Márku Anita (szerk.): *Nyelv, identitás és anyanyelvi nevelés a XXI. században*. Poli-Print, Ungvár, 2009. 30.

60 *Magyar Külpolitikai Évkönyv 2009*. Külügyminisztérium, Budapest. 496–497.

61 Uo. 245.

62 A KMKSZ önállóan indul a választásokon. Választmányi ülés Bustyaházán. *Kárpátalja* XII. évf. (599) 2012. július 6. <http://www.karpataljalap.net/2012/07/06/kmksz-onalloan-indul-valasztasokon> (2013-03-20)

63 Одномандатний виборчий округ №68. <http://www.cvk.gov.ua/pls/vnd2012/WP033?PT001F01=900&pf7331=68> (2013-01-11); Одномандатний виборчий округ №69. <http://www.cvk.gov.ua/pls/vnd2012/WP033?PT001F01=900&pf7331=69>

nemzetiségű parlamenti képviselő az ukrán törvényhozásban: 1994-től Tóth Mihály (a parlament hivatalos honlapján elérhető személyes adatlap szerint megválasztásakor: pártunkívüli⁶⁴), 1998-tól Kovács Miklós (megválasztásakor: pártunkívüli⁶⁵), 2002-től Gajdos István (megválasztásakor: az Ukrainai Egyesített Szociáldemokrata Párt tagja⁶⁶), majd hosszabb szünet következett, és végül 2012 őszétől ismét Gajdos (megválasztásakor: pártunkívüli⁶⁷). A Magyar Állandó Értekezlet Budapesten 2012. október 9-én tartott XI. ülésén Németh Zsolt parlamenti államtitkár kijelentette Gajdosról, hogy „személye nemzetbiztonsági kockázati tényező Magyarország számára”.⁶⁸ A Kárpát-medencei Magyar Képviselők Fórumának 2013. februári budapesti ülésére már meg sem hívták az időközben honatyává lett Gajdos. „A KMKF ezzel kapcsolatban közölte, a fórum statútumának értelmében a KMKF teljes jogú tagjai azok lehetnek, akiket a Magyarországgal szomszédos államok országos vagy regionális parlamentjébe, illetve jogalkotó testületébe magyar szervezet képviselőjeként választottak meg. Mivel Gajdos István a 2012. októberi ukrainai parlamenti választásokon a Régiók Pártja listájáról szerzett mandátumot, nem felel meg ennek a feltételnek.”⁶⁹ Ebből nyilvánvaló, hogy a hivatalos magyarországi álláspont szerint Ukrajnában nincs magyar parlamenti képviselő.

Sajátos pathhelyzet állt elő az által, hogy a Nemzeti Kisebbségek Jogainak Biztosításával Foglalkozó Magyar–Ukrán Kormányközi Vegyes Bizottság Budapesten tartott 15. ülése 2011. december 19-én a Jegyzőkönyv aláírása nélkül ért véget.⁷⁰ Az 1991. május 31-én Magyarország és Ukrajna külügyminisztere által aláírt, a nemzeti kisebbségek jogainak biztosításáról szóló nyilatkozat alapján létrehozott bizottság történetében ilyen korábban nem fordult elő. Az általában szimbolikus tartalmú jegyzőkönyvek ellenére a kisebbségekkel összefüggő kérdések kölcsönös kibeszélésének fórumáról van szó. A legfőbb kérdés, amely miatt 2013 tavaszán sem

---

cvk.gov.ua/pls/vnd2012/WP033?PT001F01=900&pf7331=69 (2013-01-11); Одномандатний виборчий округ №73. <http://www.cvk.gov.ua/pls/vnd2012/WP033?PT001F01=900&pf7331=73> (2013-01-11)

64 http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/radan_gs09/d_ank_arh?kod=16602 (2013-04-02)

65 http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/radan_gs09/d_ank_arh?kod=421003 (2013-04-02)

66 http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/site2/p_exdeputat?d_id=5610&skl=5 (2013-04-02)

67 http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/site2/p_deputat?d_id=5610 (2013-04-02)

68 Gajdos: az UMDSZ Németh Zsolt kijelentései miatt vonult ki a Máért üléséről (MTI, 2012. október 11., csütörtök 12:14) http://www.galamus.hu/index.php?option=com_content&view=article&id=167383:gajdos-az-umdsz-nemeth-zsolt-kijelentesei-miatt-vonult-ki-a-maert-ueleserl&catid=76:hazai-vonatkozasu-hirek&Itemid=113 (2013-04-02)

69 Ezért nem hívták meg Gajdos Istvánt a KMKF-re (mti.hu, 2013. február 20., szerda) http://kitekinto.hu/karpat-medence/2013/02/20/ezert_nem_hivtak_meg_gajdos_istvant_a_kmkf-re/ (2013-04-02)

70 Nem írtak alá jegyzőkönyvet. Magyar–Ukrán Kisebbségi Kormányközi Vegyes Bizottság. *Kárpátalja* XI. évf. (571) 2011. december 23. <http://www.karpataljalap.net/2011/12/23/nem-irtak-ala-jegyzokonyvet> (2013-03-20)

látszik még az elmozdulás esélye: a két állam részéről a Tisza-melléki járás ügyének hivatalos államközi szintre emelése iránti viszony különbözősége.

3. Szecesszió: önvédelem és nyomásgyakorlás határán

Szinte nincs is értelme a széparatizmus elméletével foglalkozni oly mértékben átpolitizált fogalommal van dolgunk ukrán viszonylatban, amely valóságos szitokszóvá vált az elmúlt bő két évtizedben. Minden olyan jelenség, amellyel kapcsolatban felmerül, az állam egységét, a nemzetbiztonságot fenyegető skatulyába kerül. Az ezekről a jelenségekről való tudományos diskurzus nem kap széles nyilvánosságot, a politika pedig mindig a maga céljaira használja fel azokat. Ilyen értelemben nehéz pontos határvonalak húzni például abban a tekintetben, hogy a krími helyzet az alkotmányos autonómia-törekvéshez vagy a szecesszióhoz áll-e közelebb.

Sokszor, sokféleképpen feltett kérdés Ukrajna kettéválásának elméleti lehetősége, aminek mérlegelése folyamatos diskurzust generál, de valamely konkrét határok mentén megfogható regionális elkülönülésnek két alapesete van: az etnikai vonatkozású kárpátaljai ruszin és bukovinai román szecesszió kérdése, valamint a történelmi összetartozáson alapuló nagyobb, több régiót összefogó területi egység, a Galíciai Egyesülés és a Délkelet Ukrán Autonóm Köztársaság kérdése.

„1991 elején még a legvérmesebb ukrán hazafiak sem hittek abban, hogy az Ukrán SZSZK egyszer valóban átalakul független ukrán állammá, méghozzá területi egységének megőrzése mellett. Ekkoriban a Vjacseszlav Csornovil vezette Népi Mozgalom a Peresztrojkáért (közkeletű nevén RUH) maximális politikai célkitűzése a föderatív felépítésű, a volt szovjet köztársaságok konföderációjába tagolt ukrán állam volt. A hangsúly részükről a belső föderatív berendezkedésre helyeződött, melynek egyik szubjektuma lett volna a nyugat-ukrán megyéket (ideértve Kárpátalját is) magában foglaló Galíciai Egyesülés (Галицька асамблея). Ezt a fokozatos átmenetet (vagy értékeléstől függően: sodródást) szakította meg és a helyzet hirtelen radikálizálódását idézte elő az 1991. augusztus 19-i sikertelen moszkvai puccskísérlet, amely lényegében a Szovjetunió megszűnését, a tagköztársaságok függetlenedését idézte elő.”⁷¹ A későbbiekben, a közigazgatási reformok tervezgetése során merültek fel olyan elképzelések, hogy célszerű lenne három megyét – Lemberget, Ivano-Frankivszkot és Kárpátalját összevonni egy megyévé, ami különösen az utóbbiban váltott ki nagy ellenállást és tiltakozást.

Sajátos eset a Délkelet Ukrán Autonóm Köztársaságé. Az ún. narancsos forradalom napjaiban a keleti, délkeleti megyék, Luhanszk, Odesza, Harkiv sorra nyilván-

---

71 Tóth Mihály: Az 1996. évi ukrán alkotmány megszületése. *Pro Publico Bono. Állam- és Közgazdaságtudományi Szemle* 2011. 1. sz. 88.

nítetták ki területi különállásukat, majd november 28-án Szeverodoneckben több más megyével közös állásfoglalást adtak ki arról, hogy a később vesztesnek bizonyul Viktor Janukovicsot ismerik el legitim módon megválasztott elnöknek, ellenkező esetben népszavazást kezdeményeznek a délkeleti autonóm régió megalakítása érdekében. Felszólítások hangzottak el népi önvédelmi egységek megszervezésére, sőt, önálló állam kikiáltására Harkiv központtal. A főszervezőket később bíróság elé állították, azonban ítélet nem született.

3.1. *Kárpátalja státusza*

Ukrajna függetlenségéről való népszavazás és az államfő megválasztásának napján, 1991. december 1-jén Kárpátalján két helyi népszavazásra is sor került. A bereg-szászi járási tanács szeptember 14-i határozata értelmében a járás lakosai a magyar autonóm körzetről is szavaztak (a résztvevők 81,4%-a igennel). A másik népszavazást a megyei tanács írta ki meglehetősen szokatlan körülmények között. A megyei tanács napirendre vette a megye autonómiájáról szóló népszavazás ügyét. Miután úgy tűnt, hogy a képviselők ellene fognak szavazni, demonstrálók vették körbe a tanács épületét, lemondott a tanács akkori elnöke, majd az október 31-én végül kiírta a népszavazást.⁷² A Legfelsőbb Tanács, azaz az ukrán parlament november 6-án határozatban fordult a kárpátaljai megyei tanácshoz, hogy vonja vissza október 31-i döntését, amire nem került sor.⁷³

A népszavazás alkalmával az autonómia ügyét támogatta a helyi kisebbségi kulturális egyesületeket összefogó Kárpátaljai Nemzetiségek Demokratikus Ligája – beleértve valamennyi tagszervezetét (a KMKSZ, a Ludovít Štúr Szlovák Nemzeti Kulturális Egyesület, a megyei németiség Újjászületés egyesülete, a megyei zsidóság Menora egyesülete, az Orosz Ház, a Roma Egyesület és a Kárpátaljai Ruszinok Egyesülete), a George Coșbuc Román Kulturális Egyesület kivételével –, illetve a nomenklatura is, az ukrán nemzeti érzelmű szervezetek azonban tiltakoztak. A megyei referendum kérdésére – „Szeretné-e, hogy Kárpátalja Ukrajna Alkotmányába foglalt speciális önkormányzati státuszt kapjon, a független Ukrajna szerves részeként, ugyanakkor ne legyen hozzátartozható semmilyen más közigazgatási egységhez?” – a kárpátaljaiak 78%-a igennel válaszolt.⁷⁴

A szakértői vélemények három fő pontban összegezhetők: a népszavazásra feltett kérdésben nem szerepel az „autonómia” kifejezés; a helyi népszavazásról szóló akkor hatályos törvény nem tette lehetővé, hogy helyi népszavazásra tegyenek fel autonómiával kapcsolatos kérdést, bármely közigazgatási berendezkedéssel kapcsolatos kérdést

72 Osztapec (2010) i. m. 379.

73 Ходаківський, Михайло: Автономія Закарпаття в контексті грудневого референдуму 1991 року. *Правова держава*. Щорічник наукових праць. Випуск 22. Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, Київ, 2011. 135.

74 Osztapec (2010) i. m. 379.

az alkotmány értelmében csak országos népszavazás keretében lehet vizsgálni.⁷⁵ Ily módon a helyi népszavazással csak megerősítették Kárpátalja státuszát, hogy önálló megye Ukrajnán belül – nem vonható össze más közigazgatási egységekkel.⁷⁶

1992. március 6-án a Kárpátaljai Megyei Tanács kérte Ukrajna Legfelsőbb Tanácsát, hogy fogadja el a Kárpátalja speciális önkormányzati státuszáról szóló törvényt és ismerje el önálló nemzetiségnek a ruszinokat. 1992. április 28-án pedig a Beregszászi Járási Tanács megszavazta a magyar autonóm körzet megalakításáról szóló törvénytervezetet, és felszólította a megyei tanácsot és Ukrajna Legfelsőbb Tanácsát annak támogatására. Sem a Kárpátaljai Megyei Tanács, sem a Beregszászi Járási Tanács kezdeményezése nem talált támogatásra Kijevben. Az államfő azonban rendeletet adott ki, mely szerint a megyében szabad gazdasági övezeteket kell létrehozni.⁷⁷ A kérdésben annyi történt, hogy az ezredfordulón létrejött a kárpátaljai szabad gazdasági övezet, valamint a kárpátaljai különleges befektetési övezet. A szabad gazdasági övezetről szóló 2001-es törvény azonban megtévesztő elnevezésével ellentétben nem egész Kárpátalját foglalta magába, hanem mindössze 737,9 ha területre állapított meg különleges vám- és adószabályokat, valamint a gazdasági tevékenység egyéb rendjét.⁷⁸ Ebből a fajta kedvezményből is visszavett az a 2005-ös kormánydöntés, amellyel megszüntették a különleges gazdasági övezetek területén nyújtott befektetői kedvezményeket.⁷⁹

Kárpátalja státuszáról szóló vitákban az egyes esetekben szeparatizmusként értelmezett vagy beállított vonala elsősorban a Kárpátaljai Ruszinok Társaságához köthető, amelyik nem ismerte el az 1945-ös csehszlovák–szovjet egyezmény jogszerűségét, az utolsó legitim döntésnek az 1938 végén elfogadott podkarpatszka ruszi autonómiatörvényt ismerte el. Nem soroljuk fel a folyamat összes állomását, csak a mérföldköveket emeljük ki. 1993. május 15-én Munkácson kikiáltották „Podkarpatszka Rusz ideiglenes kormányát”, amelynek szlovákiai és magyarországi tagjai is voltak. Kérdés mind a mai napig időről időre kerül mind a megyei tanácsban, mind ruszin körökben. Többek között 2008. október 25-én a Ruszinok II. Európai Kongresszusa Munkácson elfogadta „A ruszin államiság visszaállításának kikiáltásáról” szóló memorandumot. 2009. április 25-én Pardubicében (Cseh Köztársaság) pedig a kárpátaljai ruszinok első világkongresszusa határozatot hozott, miszerint 2009. december 1-jével megalapítja a Podkarpatska Rus Köztársaságot Munkács vagy Ung-

75 Ходаківський (2011) i. m. 136. A referendum kérdésével foglalkozik az Alkotmány (1996) és a referendumról szóló törvény (1991, 2001).

76 Uo. 137

77 Osztapec (2010) i. m. 380.

78 Az Ukrajnában működő szabad gazdasági övezetekről: Інститут регіональних та євроінтеграційних досліджень „ЄвроПеріо Україна”. Вільна економічна зона. <http://www.eru.org.ua/index.php?page=1262> (2013-03-21)

79 Lengyel, Mihajlo – Zsulkanics, Nelja: Társadalmi-gazdasági helyzet. In: *Kárpátalja 1919–2009...* (2010) i. m. 399.

vár fővárossal. Ezt a határozatot és az Alkotmány elfogadását kellett volna jóváhagynia az európai kongresszusnak 2009. május 1-jén Ungváron, azonban ez nem történt meg.⁸⁰ 2009 végén a kárpátaljai „Subcarpathia” Népi Egyesülés a megyei közigazgatási bírósághoz keresetet nyújtott be azzal kapcsolatban, hogy a bíróság nyilvánítsa jogellenesnek, hogy a megyei tanács és a megyei állami adminisztráció nem tett eleget az 1991. december 1-jei népszavazás eredményének és kötelezze a cselekvésre. A bíróság a keresetet elévülésre hivatkozva utasította el.⁸¹

A 2001-es népszámlálás adatsorában egyáltalán nem szerepel a ruszin nyelv. Ukrajna a Szovjetunió politikáját folytatja a ruszinok kapcsán: hivatalosan nem ismeri el sem a ruszin nemzetiséget, sem a ruszin nyelv létét. A hivatalos álláspont szerint a ruszinok az ukrán nemzet egyik néprajzi csoportja, az általuk beszélt nyelv pedig az ukrán egyik nyelvjárása. Ugyanakkor a 2001. évi népszámlálás alkalmával Kárpátalján már regisztrálták a ruszinokat. Ekkor 10.090 fő (a megye összlakosságának 0,80%-a, a kárpátaljai ukrán nemzetiségűek 0,99%-a) vallotta magát ruszin nemzetiségűnek, és közülük 6.724 (66,6%) a ruszint tekintette anyanyelvének. Ez az adat azonban nem mérvadó, mert a választható nemzetiségek között nem szerepelt a „ruszin”, ami nyilvánvalóan befolyásol(hat)ta a válaszadókat. Ugyanakkor a 2012-ben elfogadott nyelvtörvény így fogalmaz: „7. cikk. [...] 2. A Regionális vagy Kisebbségi Nyelvek Európai Chartája szövegértelmezése szerint Ukrajna regionális nyelveihez vagy kisebbségi nyelveihez – amelyek esetében alkalmazandók a regionális vagy kisebbségi nyelvre vonatkozó jelen törvény intézkedései – a következő nyelvek tartoznak: az orosz, a belarusz, a bolgár, az örmény, a gagauz, a jiddis, a krími tatár, a moldáv, a német, az újgörög, a lengyel, a roma, a román, a szlovák, a magyar, a ruszin, a karaim, a krimcsak. 3. Minden, e cikk második pontjában kijelölt nyelvvel kapcsolatos, a regionális vagy kisebbségi nyelvek használatára jelen törvényben előírt intézkedés alkalmazásra kerül abban az esetben, amikor a regionális nyelvet beszélő személyek száma, akik az adott területen élnek, a lakosság 10 százalékát vagy ennél többet teszik ki.”⁸² Soron következik az évek óta halasztgatott újabb népszavazás.

A „szeparatista” kifejezéssel egyébként először az ukránokkal kapcsolatban találkozunk a 19. század második felében, az ukrán nemzeti ébredés időszakában. A „szeparatista”, azaz önálló államban gondolkodó „ukránok” mellett mind a mai napig vannak annak az iskolának hívei, mely szerint a „ruszin” (vagy annak latinos változata, a „rutén”) etnonima a középkori keleti szláv népesség önmegnevezése, amelyikből a nemzetfejlődés során kialakult a mai belarusz, az ukrán – és a kárpáti ruszin etnikum (is). A kárpáti ruszinok lakóterülete a mai Lengyelország déli, Szlovákia északkeleti szeglete, Ukrajna nyugati határszéle (azaz Kárpátalja) és Románia

80 Zán Mihajlo: Etnikai folyamatok Kárpátalján. Uo. 447.

81 Ходаківський (2011) i. m. 133.

82 Vö.: Fedinec Csilla – Csernicskó István: Nyelvtörvény Saga Ukrajnában: A lezáratlan 2012-es fejezet. *Kisebbségkutatás* 2012 (21. évf.) 3. sz. 568–609.

észak-közép területe.⁸³ A kárpáti ruszinokkal kapcsolatban a passzivitástól a politikai extrémitásig sokféle állásponttal találkozunk. A legerősebb irányvonal nem gondolkozik önálló államiságban, maximális célja az önálló nemzetként való elismertetés és a nyelvi kodifikáció.⁸⁴ A kárpáti ruszinok különbözőségét illetően Ivan Franko, az ukrán nemzeti ébredés egyik legjelentősebb alakja sem helyezkedett merev álláspontra, amikor 1896-ban keletkezett soraiban így vélekedett annak legnagyobb csoportjáról: „Semmi kifogásunk sincs az ellen, hogy a »magyar oroszok« jó magyar hazafiak legyenek. Lakhelyük, gazdasági és kulturális érdekeik révén szoros kötelékek fűzik őket Magyarországhoz, és mi jól tudjuk, hogy nincs lehetőségünk elszakítani ezeket a kötelékeket, mert azok földrajzi helyzetükből adódó, természetes szálak. Mindezekkel egyetemben azt gondoljuk, hogy vállalják tudatosan ruszinságukat, legyenek élő és tevékeny tagjai annak a nemzetnek, amelyhez származásuk, történelmi és szellemi hagyományaik kötik őket.”⁸⁵

3.2. A (bukovinai) románok

Az ukrainai románok többsége Kárpátalján és Csernyivci megyében (történelmi Bukovina északi területén) él.⁸⁶ A bukovinaiak 1989 után megfogalmazták a Romániához való csatlakozás gondolatát (Nagy Románia), Kárpátalján pedig – a román nemzetiségi járását.⁸⁷ Ukrajna parlamentje 1991. július 5-én elítélő határozatot hozott azzal kapcsolatban, hogy júniusban Románia parlamentje semmisnek nyilvánította a Molotov–Ribbentrop paktumot, amely a románság szemében egyben Nagy-Románia újjászületésének lehetőségét is jelentette. Az ukrán parlamenti nyilatkozat többek között leszögezte: a paktum törvénytelenségének kimondása nem eredmé-

83 John-Paul Himka: The Construction of Nationality in Galician Rus': Icarian Flight in Almost All Directions. In: Ronald Gregory Suny – Michael D. Kennedy (eds.): *Intellectuals and the Articulation of the Nation*. Ann Arbor, 1999. 150–153; Paul Robert Magocsi: Mapping Stateless Peoples: The East Slavs of the Carpathians. In: *Canadian Slavonic Papers* 1997. № 3–4. 301–334. Vö.: Павло Роберт Магочій: Русинська нація? In: *Україна...* (2011) i. m. 258–267.

84 Володимир Склокін: Павло-Роберт Магочій: На Закарпатті ми робимо те, що рух громадівиць робив в Україні в XIX столітті. 07 червня 2012. <http://historians.in.ua/> (2013-02-03)

85 Magyarul idézi: *Hromada*. A magyarországi Ukrán Kulturális Egyesület lapja. 2006, № 2 (82) március–április.

86 Csernyivci megyében, az ukrán–román határ mentén terül el az aprócska, több mint 90%-ban románok lakta Herca régió (Ținutul Herța), amelyik Észak-Bukovinával, valamint Besszarábiával együtt a Molotov–Ribbentrop paktummal került a Szovjetunióhoz (bár Besszarábiától eltérően korábban soha nem tartozott Oroszországhoz), 1941 és 1944 között azonban ismét Románia fennhatósága terjedt ki rá. A szovjet történetírás következetesen Észak-Bukovina részeként emlegette. (Köszönöm Ilyés Zoltánnak, hogy felhívta rá a figyelmemet.)

87 Az ukrainai román kisebbségről összefoglalóan: Лойко (2005) i. m. 273–279.

nyezhet területi követeléseket Ukrajnával szemben, és Ukrajna elutasít minden erre irányuló törekvést.⁸⁸

Túl azon, hogy Románia nem tiltja a kettős állampolgárságot, könnyített eljárással szerezhetik meg a román állampolgárságot azok az ukrán állampolgárok, akik három nemzedéken belül fel tudnak mutatni valakit a családban, aki rajta kívülálló okokból veszítette el az állampolgárságát (azaz 1940 előtt román állampolgár volt). Ez esetben a román útlevel megszerzését elegendő kérvényezniük, amit otthonról megtehetnek, ezért nem kell Romániába utazniuk. Bukarest nem szerepelteti a hivatalos adatok között a honosított állampolgárainak a számát. Egyes szakértők Ukrajnában ezt úgy látják, hogy nemzetbiztonsági kockázattal jár, hiszen Romániában nem merült feledésbe a Nagy-Románia gondolat. Ukrajna közel 135 ezres román lakosából feltételezések szerint már mintegy 50 ezernek lehet két útlevel a zsebében.⁸⁹ Az ukrán hatóságok szerint az ukrainai román és magyar nagykövetségek és konzulátusok hivatalból végzik az állampolgárok toborzását.⁹⁰ Az Ukrajnába akkreditált román diplomata ugyanakkor azt hangsúlyozzák, hogy az egyszerűsített honosítási eljárás humanitárius cselekedet, történeti léptékű morális kötelezettség.⁹¹ Mindezek a fenntartások ugyanazok, amelyek Magyarországgal kapcsolatban is megfogalmazódnak, amely ország szintén kiterjeszti az egyszerűsített honosítást az ukrán állampolgárokra is, noha Ukrajna csak egyetlen állampolgárságot ismer el.⁹²

*

A fenti fejtegetések, bár csak vázlatosan, de rávilágítanak arra, hogy a regionalitás, közigazgatás, nemzet- és államépítés, történelmi emlékezet, nemzeti, etnikai, európai értékek bonyolult összefüggéseinek, kölcsönhatásainak ismerete és figyelembe vétele nélkül – függetlenül attól, hogy egyébként egyetértünk-e azokkal vagy sem – bármely felvetett kérdésről beszélni nem előrevisz, hanem fokozza a feszültségeket.

---

88 A dokumentum szövegét lásd. Україна: антологія пам'яток державотворення, Х–ХХ ст.: у десяти томах. Т. Х. *Відродження й утвердження української державності (1987–2005 роки). Дорога до себе*. Редкол.: І. М. Дзюба та ін. Вид-во Соломії Павличко «Основи», Київ, 2009. 235–236.

89 Проблемні питання українсько-румунської взаємодії у гуманітарній сфері: погляд з України, <http://www.bigyalta.com.ua/story/8926> (2013-03-22)

90 Потіха, А.: Проблема подвійного громадянства в Україні. *Україна: події, факти, коментарі*, 2011, № 8. 37.

91 Уо. 39.

92 Vö.: Fedinec Csilla: Állampolgársági határok Ukrajnában. *Limes – tudományos szemle*, 2011 (24) 3. 43–54.